

Από το βιβλίο του A.B. Lloyd, *Herodotus. Book II. Introduction*, Leiden 1975, σσ.141-9, 154-5, 160-5. Μετάφραση Γ. Ζωγράφου

[Οι κυριότερες τάσεις της σκέψης του Ηρόδοτου που καθόρισαν τις επιλογές του υλικού και χρωμάτισαν την αφήγησή του για την Αίγυπτο είναι, σύμφωνα με τον Lloyd:]

1. Το θωμάσιον

Μία από τις πιο βασικές τάσεις της σκέψης του Ηροδότου στο βιβλίο Β είναι η προτίμησή του για τα θώματα. Το ότι αυτό αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα στην επιλογή των θεμάτων το δηλώνει ρητά και ο ίδιος:

Ἔρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μηκυνέων τὸν λόγον, ὅτι πλείιστα θωμάσια ἔχει ἢ ἡ ἄλλη πᾶσα χώρα καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν χώραν. Τούτων εἵνεκα πλείω περὶ αὐτῆς εἰρήσεται (II, 35, 1).

Πρώτα από όλα ο Ηρόδοτος δίνει έμφαση σε κάθε τι στην Αίγυπτο που έφερνε τα πάνω-κάτω σε σχέση με τα ελληνικά έθιμα (II, 35, 2) και στη συνέχεια αφιερώνει τα επόμενα κεφάλαια στα θέματα στα οποία οι Αιγύπτιοι διαφέρουν από κάθε άλλον. Π.χ. η οργάνωση του ιερατείου είναι διαμετρικά αντίθετη από ό,τι συμβαίνει στην Ελλάδα (II, 37, 2). Το ίδιο ισχύει και για την πρακτική να αφήνουν τα σπλάγχνα και την *πιμελήν* στο σώμα του θυσιασμένου ζώου (II, 37, 5) και την άρνηση να θυσιάζουν χοίρους σε όλες τις θεότητες εκτός από το Διόνυσο και τη Σελήνη (II, 40,2). Αντιθέσεις υπάρχουν και στη *μαντική* (II, 83) και στην *ίητρικήν* (II, 84).

Το *θωμάσιον* εντοπίζεται από τον Ηρόδοτο σε ζητήματα γεωγραφίας και εθνογραφίας. Η Αίγυπτος παρουσιάζει πολλές γεωγραφικές ιδιομορφίες: ο ποταμός Νείλος είναι *θώμα*, γιατί, σε αντίθεση με ό,τι γίνεται συνήθως, πλημμυρίζει κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, ενώ το χειμώνα η στάθμη του είναι πολύ χαμηλή.

Όσον αφορά το κλίμα, είναι κυρίως η έλλειψη βροχής σε σύγκριση με την Ελλάδα που τον παραξενεύει, ενώ επιμένει ότι το κλίμα της Αιγύπτου και της Λιβύης είναι αμετάβλητο (II, 77,3).

Το μέγεθος είναι το πιο κοινό ερέθισμα για τον Ηρόδοτο. Το τρομακτικό μέγεθος του Λαβυρίνθου προσελκύει την προσοχή του, προκαλεί το θαυμασμό του

και τον οδηγεί στο να του αφιερώσει ένα κεφάλαιο. Επίσης οι πυραμίδες και η τεχνητή λίμνη του Μοίρη είναι *θώματα* ακόμη μεγαλύτερα και από το Λαβύρινθο.

Ακόμα, εξαιρετικές προσωπικότητες και τα κατορθώματα που αυτές έκαναν περιλαμβάνονται στα *θώματα*. Μ' αυτήν την έννοια ένα *θώμα* στο βιβλίο II είναι η ιστορία του κατακτητή Σέσωστηρ, του οποίου οι νικηφόρες εκστρατείες έφεραν την προσάρτηση των Σκυθών, των Θρακών, των Κόλχων και άλλων κατοίκων της Ασίας. Στην περίπτωση του Ραμψίνιτου την προσοχή του ιστορικού τραβούν τα αμύθητα πλούτη του και η εκπληκτική επινοητικότητα του κλέφτη του θησαυρού του (II, 121).

Το κριτήριο με βάση το οποίο ο Ηρόδοτος περιγράφει κάποια ζώα της Αιγύπτου πρέπει να αναζητηθεί στο *παράδοξον*. Για παράδειγμα η κατοικίδια γάτα ήταν άγνωστη στην Ελλάδα και γ' αυτό ο Ηρόδοτος αναφέρεται σ' αυτήν και στις παράξενες αντιδράσεις της στη φωτιά (II, 66). Επίσης ο κροκόδειλος είναι ένα ζώο που προκαλεί την περιέργειά του καθώς *πάντων δὲ τῶν ἡμεῖς ἴδμεν θνητῶν τοῦτο ἔξ ἑλαχίστου μέγιστον γίνεται* (II, 68), ενώ και ο τρόπος που τον κυνηγούν παρουσιάζει ενδιαφέρον και αξίζει *ἀπηγήσιος*.

2. POST HOC ERGO PROPTER HOC

Η σκέψη του Ηροδότου σημαδεύεται από την πλάνη του *post hoc ergo propter hoc*, δηλαδή την υπόθεση ότι αν το α συνέβη πριν από το β, τότε το β είναι αποτέλεσμα του α. Η πλάνη έρχεται σαφώς στην επιφάνεια στο II, 58. Εδώ ο Ηρόδοτος υποστηρίζει ότι *πανηγύριες, πομπαί και προσαγωγαί* εισήχθησαν στην Ελλάδα από την Αίγυπτο και δίνει το εξής τεκμήριον: *αί μὲν γὰρ φαίνονται ἐκ πολλοῦ τευ χρόνου ποιεύμεναι, αἱ δὲ Ἑλληνικαὶ νεωστὶ ἐποιήθησαν*. Η πορεία της σκέψης του είναι απολύτως σαφής: υπάρχουν *πανηγύριες* σε Αίγυπτο και Ελλάδα. Στην Αίγυπτο είναι παλιότερες. Επομένως, οι Έλληνες τις πήραν από την Αίγυπτο. Αυτή η γραμμή της επιχειρηματολογίας, όπου χρονικές σχέσεις αυτόματα συγχέονται με αιτιολογικές αλληλουχίες, υποστηρίχθηκε ότι είναι βασικό χαρακτηριστικό της πρώιμης σκέψης... Από τη στιγμή που αυτό το στοιχείο εντοπίστηκε στη δομή της σκέψης του Ηροδότου, πολλά προβλήματα βρήκαν αμέσως τη λύση τους. Κατ' αρχήν βοηθά να εξηγήσουμε ένα μεγάλο αριθμό ισχυρισμών του Ηροδότου και άλλων συγγραφέων ότι οι Έλληνες όφειλαν στοιχεία του πολιτισμού τους σε αιγυπτιακές πηγές. Μας βοηθάει επίσης να καταλάβουμε την παράξενη

εικόνα της πρώιμης φάσης (*Urgeschichte*) της ελληνικής θρησκείας που συναντάμε στο βιβλίο Β και μας δίνει ένα εντυπωσιακό παράδειγμα του να δουλεύει κανείς με αυτήν την πλάνη.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο τρία είναι τα κυριότερα συστατικά της ελληνικής θρησκείας :

1. Το πελασγικό.
2. Το αιγυπτιακό. Το στρώμα αυτό σχηματίστηκε σε δύο φάσεις: (α) πρώιμη, (β) μεταγενέστερη, όταν ο Διόνυσος εισήχθη στην Ελλάδα από τον Κάδμο.
3. Το λιβυκό.

Αυτό το σχήμα είναι σχεδόν ολοκληρωτικά η συνέπεια του να δουλεύει κανείς με την πλάνη που συζητάμε. Το στρώμα 2 προέκυψε, επειδή ο Ηρόδοτος θεωρεί ότι εντόπισε την παρουσία μιας λατρείας του Δία, του Διόνυσου, της Αθηνάς και άλλων ελλήνων θεών στην Αίγυπτο σε μια πρώιμη περίοδο. Αυτοί οι θεοί λατρεύονταν στην Ελλάδα κατά τους κλασικούς χρόνους. Ο αιγυπτιακός πολιτισμός είναι παλιότερος από αυτόν της Ελλάδας. Επομένως ισχυρίζεται ότι *σχεδόν ...και πάντων τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθε ἐς τὴν Ἑλλάδα* (II, 50, 1). Δεν μπορούσε, πάντως, να βρει ένα αιγυπτιακό πρωτότυπο για τον Ποσειδώνα, τους Διόσκουρους, την Ήρα, την Εστία, τις Χάριτες και τις Νηρηίδες. Ο Ποσειδώνας δεν παρουσίαζε πρόβλημα, διότι ο Ηρόδοτος ανακάλυψε αυτό που φανταζόταν ότι ήταν παλιά λατρεία του Ποσειδώνα στη Λιβύη. Οι Έλληνες πρέπει να τον είχαν πάρει από εδώ – και αυτό μας δίνει το στρώμα 3. Μας μένει το στρώμα 1. Ό,τι απομένει από τους θεούς θα πρέπει να ήταν πελασγικό. Έπειτα, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, αυτό το ανόμοιο υλικό συστηματοποιήθηκε από τον Ησίοδο και τον Όμηρο σε ένα σώμα θεολογικής θεωρίας που θεωρήθηκε πολύ ύποπτο. Η διήγηση για την ίδρυση του μαντείου του Δία στη Δωδώνη πρέπει να εξηγηθεί με τον ίδιο τρόπο.

Η πλάνη φαίνεται να λειτουργεί και σε άλλες περιπτώσεις π.χ. II, 49, 51, 81, 104, 109, 123, 177.

3. ΕΙΔΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΗΡΟΔΟΤΟ

Εμφανίζονται πολύ διαφορετικοί τύποι. Οι περισσότερες από τις αποδείξεις που χρησιμοποιούνται ανήκουν στην κατηγορία αυτών που οι μεταγενέστεροι θεωρητικοί της ρητορικής αποκαλούσαν *πίστεις ἀτέχνους*, αλλά *πίστεις*

έντεχνοι, όπως το εἰκός και το δυνατόν εμφανίζονται επίσης. Τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα τα κατατάσσουμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Αναπτυγμένα επαγωγικά επιχειρήματα που δείχνουν γνώση επιστημονικής μεθόδου. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο Ηρόδοτος προχωρά με τη μέθοδο της παρατήρησης, αλλά είναι τουλάχιστον πιθανό ότι η διήγηση για το νήμα της στάθμης στο II, 5, 2 ενσωματώνει ένα παράδειγμα πειραματικής μεθόδου. Περιπτώσεις τέτοιων επαγωγικών αποδείξεων είναι:

II, 5, 10-14. Εδώ η θέση ότι η Αίγυπτος είναι *ἐπίκτητος γῆ* υποστηρίζεται με μια εντυπωσιακή σειρά από γεωλογικές αποδείξεις. Βλ. ακόμα II, 22, 24-27, 104....

2. Επιχειρήματα *κατὰ τὸ εἰκός*. Θα ήταν έκπληξη αν συνέβαινε διαφορετικά. Όχι μόνο τα χρησιμοποίησε ο Εκαταίος, αλλά δάσκαλοι της ρητορικής είχαν οικοδομήσει μια αναπτυγμένη θεωρία για το εἰκός ως ένα τέχνασμα στη δικανική ρητορεία... Ένας άνθρωπος τόσο εναρμονισμένος με το πνεύμα της εποχής του όσο ο Ηρόδοτος δεν θα παρέλειπε να αφομοιώσει κάτι τέτοιο και παραδείγματα επιχειρημάτων *κατὰ τὸ εἰκός* στο βιβλίο Β υπάρχουν πολλά. Ένα τέτοιο έχουμε στο II, 22 (*οὐδὲ εἰκός ἀπὸ χιόνος μιν ρέειν*). Όμοια χρήση του εἰκός βρίσκεται στο II, 25, 2. Τα II, 27, II, 43, 2-3 και II, 49, 2-3 είναι επίσης αποδείξεις *κατὰ τὸ εἰκός*, παρόλο που η λέξη ή συγγενικά της δεν απαντούν σε αυτά τα χωρία. Το II, 45 μας δίνει ένα παράδειγμα μιας σημαντικής υπο-ομάδας εικότων δηλαδή *πίστις κατὰ τὸ ἦθος* που είναι πολύ σημαντική στη δικανική ρητορεία, ιδιαίτερα στον Λυσία: υποστηρίχθηκε ότι οι Αιγύπτιοι δεν θα μπορούσαν να έχουν σχέση με τον Ηρακλή με τον τρόπο που οι Έλληνες υπέθεταν, επειδή οι Αιγύπτιοι απλά δεν κάνουν κάτι τέτοιο. Υπάρχουν τουλάχιστον δύο παραδείγματα του σχετικού εἰκός κατὰ τὸ πάθος, δηλαδή σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση... Κατ' αρχήν στο II, 56 ο Ηρόδοτος ενισχύει την παράδοση ότι η Δωδώνη ιδρύθηκε από μια ιέρεια από τις Θήβες (της Αιγύπτου) λέγοντας ότι *ἦν οἰκός ἀμφιπολεύουσαν ἐν Θήβησι ἶρόν Διός, ἐνθα ἀπῖκετο, ἐνθαῦτα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν*.

Το δεύτερο παράδειγμα απαντά στο II, 120. *Εἰκός* απαντά ακόμα στο II.93 και στο II,134.

3. Οι μέθοδοι επιχειρηματολογίας του Ηροδότου χαρακτηρίζονται από πλήρη εμπειρισμό. Η αντίληψή του για το τί μπορεί να ισχύει και τί όχι είναι βαθιά ριζωμένη

στην εμπειρία του για τους ανθρώπους και τον κόσμο έτσι που, παραδόσεις οι οποίες αντιφάσκουν με αυτήν απορρίπτονται.

II, 28. Από τη στιγμή που η εμπειρία του τον έπεισε ότι δεν υπάρχουν απύθμενες πηγές, ήταν υποχρεωμένος να βρει μια μηχανιστική εξήγηση. Βλ. ακόμα II, 45, 57, 156.

4. Αρχαιολογικές αποδείξεις :

II, 44. Η ύπαρξη και η πληροφόρηση για τα ιερά του Ηρακλή στη Θάσο και στην Τύρο είναι σημαντικά στοιχεία στη θεωρία του για την καταγωγή του Ηρακλή. Βλ. ακόμα II, 103 και 106, 131.3, 135.

5. Επιχειρήματα κατ' αναλογίαν. Το σωστό είναι να πούμε ότι κάθε επιχείρημα είναι, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, αναλογικό επιχείρημα. Πάντως, η έκφραση γενικά χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια συνειδητή χρήση πληροφορίας για ένα φαινόμενο προκειμένου να εξηγηθεί ένα άλλο. Η μέθοδος έχει μεγάλη σημασία για την πρώιμη ελληνική φιλοσοφία και η επίδρασή της στον Ηρόδοτο είναι σαφής.

II,10. Αναλογία ανάμεσα στο Νείλο και ποταμούς της Ελλάδας και της Μ. Ασίας που δημιουργούν προσχώσεις χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τη συμπεριφορά του πρώτου. Βλ. ακόμα II, 20, 33, 150.

6. *Reductio ad absurdum*. II, 15.

7. Επιχείρημα από τους λόγους.

II, 43. Η πεποίθηση ότι ο Ηρακλής ήταν ένας αιγυπτιακός θεός υποστηρίζεται από την παράδοση των αιγυπτίων προγόνων του, του Αμφιτρύωνα και της Αλκμήνης. Βλ. ακόμα II, 112.

8. Επιχείρημα από τη χρονολόγηση. Στο II, 134 η παράδοση ότι η Ροδόπις έχτισε την Τρίτη πυραμίδα της Γκίζας αντικρούεται με το να υπογραμμίζεται ότι η σχετική διήγηση δεν στέκει χρονικά.

4. Φιλοβάρβαρος

Ο ενθουσιασμός για έναν ξένο πολιτισμό μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε μια υποτιμητική γενικά στάση προς το δικό του και είναι δύσκολο να μην υποψιαστούμε ότι ο Ηρόδοτος έπεσε σ' αυτήν την παγίδα. Πράγματι, ο ενθουσιασμός του εξισώνεται μόνο με την περιέργειά του και τον βρίσκουμε μερικές φορές στο δεύτερο βιβλίο να οδηγείται από αυτόν στο να κατηγορεί τη συμπεριφορά των συμπατριωτών

του και να μειώνει τα επιτεύγματά τους. Το χωρίο, όπου αυτή η επισήμανση εκφράζεται πιο καθαρά, είναι η συζήτηση για τους ελληνικούς ποταμούς που δημιουργούν προσχώσεις στο II, 10. Οι Έλληνες μπορεί να νομίζουν ότι έχουν μεγάλους ποταμούς, αλλά ο Ηρόδοτος ξέρει καλύτερα και είναι αποφασισμένος να μην τους αφήνει ούτε σκιά αμφιβολίας για την αλήθεια. Η απόλυτη πεποίθησή του στα λεγόμενα των αιγυπτίων ιερέων τον οδηγεί να κατηγορεί τις ελληνικές θεωρίες ως μάταιες ή κάπως έτσι (II, 2,5, II, 45. Πβ. 118,1). Ακόμα, είναι πεπεισμένος για την ηθική ανωτερότητα των Αιγυπτίων σε σχέση με τη συμπεριφορά των συμπατριωτών του (II, 80). ... Το ιερό της Άρτεμης στην Έφεσο και της Ήρας στη Σάμο είναι μεγάλα – αλλά μόνο για τα ελληνικά μέτρα..... Η κατηγορία του Πλούταρχου ότι ο Ηρόδοτος ήταν φιλοβάρβαρος ήταν σε ένα βαθμό αληθινός.